

ӘЛЕУМЕТТАНУ ТЕОРИЯСЫ

Модернизмнің классикалық теорияшылары

4-тарау. Модерндік теориядан постмодерндік
әлеуметтік теорияға дейін (және одан кейінгілер)

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 4. Модерндік теориядан постмодерндік әлеуметтік теорияға дейін

Дәріс: 22. Модернизмнің классикалық теорияшылары

Классикалық әлеуметтанушылардың басым көпшілігі модернизм қоғамын талдаумен де, сынаумен де қатар айналысып келеді. Мұндай күрделі пайымдаулар Маркс, Вебер, Дюркгейм және Зиммель тәрізді ғалымдардың еңбектерінде айқын көрініс тапты. Олардың барлығы қазіргі заманның пайда болуы мен үстемдік құруы төңірегінде ой толғады. Төрт ғалым да еңбектерін сол кезеңде жүзеге асқан құбылыстарды сынау арқылы жандандырып қана қоймай, оның артықшылығы туралы да жақсы жазды. Әрине, Маркс үшін модернизм капиталистік экономикамен байланысты болды. Ол феодализмнен капитализмге өтудің табысты болғанын мойындады. Алайда өз еңбегінде осы экономикалық жүйені және оның бұрмаланғанын сынаумен шектелді.

Вебер үшін қазіргі әлемнің өзекті мәселесі формалдық рационалдықты рационалдықтың басқа типтері арқылы кеңейту, соның нәтижесінде оның темір торын айқындап көрсету болды. Осы темір торға қамалған адамдар, өздерінің тұлғалық қарым-қабілеттерін толық ашып көрсете алмады. Вебер, мысалы, бюрократияның бұдан ертеректегі ұйымдастыру формаларына қарағанда артықшылығын түсініп, бәрінен бұрын рационалдықымен байланысты мәселелерге айырықша көңіл аударды.

Дюркгеймнің көзқарасы бойынша, модерн заманы шынайы ынтымақтастықпен және ұжымдық сананың әлсіреуімен сипатталды. Шынайы ынтымақтастық еркіндік пен өнімділік әкелгенімен, бірқатар шешімі жоқ мәселелерді қалыптастырды. Мысалы, моральдың мұндай жаппай әлсіреуінен адамдар өздерінің мақсат-бағдарынан жаңылды. Басқаша айтқанда, аномиядан зардап шекті. Классикалық теорияшылардың төртіншісі Георг Зиммельді көп жағдайда модернист және постмодернист ретінде қарастыруға болады.

Д. Фрисбидің көзқарасынша, «Зиммель – қазіргі заманның бірінші әлеуметтанушысы». Зиммель қазіргі заманды екі негізгі фактор – қала және ақша экономикасымен өзара байланыста қарастырады. Қазіргі заманда халық қалаға тығыз шоғырланған. Экономика күшейген сайын ақша айналымы да кеңейеді.

Погги Зиммельдің «Ақша философиясы» еңбегінің негізінде модернизм заманы мәселелерін ақшаға байланысты қозғайды. Оның байқауынша, мұнда бүгінгі заманға қатысты үш көзқарас байқалады. Біріншіден, қазіргі заман адамдарға бірқатар артықшылықтар беріп, постмодерндік қоғамда айтып жеткізе алмастай болып, ашылмай қалатын және басып тасталатын түрлі мүмкіндіктерді пайдалануға жағдай жасайды. Сондықтан Зиммель осы заманды «сауатты, көзі ашық» қоғам өмір сүретін кезең ретінде бағалайды. Екіншіден, ақшаның қазіргі қоғамға тигізетін зор әсері туралы ой қозғайды. Соңында, Зиммель ақшаның қазіргі қоғамға тигізетін жағымсыз әсеріне, әсіресе адамдар арасын алшақтататын факторға ерекше тоқталады. Бұл мәселе бізді тұтасымен Зиммельдің әлеуметтану теориясындағы, сонымен қатар, оның қазіргі заманғы әлеуметтануындағы басты сұраққа: объективті және субъективті мәдениет арасындағы алшақтықтың ұлғаюы арқылы көрінетін «мәдениет қасіретіне» немесе Зиммель айтқандай, индивидуалдық мәдениеттің азаюына және объективті мәдениеттің ұлғаюына алып келеді.

«Модернизм заманы тәжірибесін Зиммель қас қағым сәт және қатысу сезімі өзара келісім табатын үзілмелі, өтпелі уақыт ретінде қарастырады; Фрисби кеңістік-арақашықтық пен жақындықтың диалектикасы іспетті және себеп-шартты, еркін және кенеттен болатын тәрізді» деп бөліп көрсетеді. Зиммель басты назарда ұстаған қала мен ақша экономикасы – модернизмнің негізі. Сол себепті Зиммель, Маркс, Вебер және Дюркгеймді қазіргі заман әлеуметтануын жасаған теорияшылар деп таныған дұрыс. 1920 жылға қарай аталған ғалымдар өмірден өткен еді. XXI ғасырға аяқ басқан ұрпақ, олардың көзқарасымен және танымы бөлек әлемде ғұмыр кешкенімен санасуы керек.

Модернизмнің қуатты күші

Модернизмнің қуатты күші туралы айтқанда Энтони Гидденс туралы айтпай кетуге болмайды. Энтони Гидденс – Ұлыбританияның ең әйгілі модернист әлеуметтанушысы және әлемдегі бірден-бір беделді теорияшы. 1984 жылы оның «Қоғам конституциясы: құрылымдау теориясының жоспары» атты еңбегі жарық көрді. Сонымен қатар ол модернизмге қатысты «Модернизм және өзін-өзі тану», «Интимдік трансформация» сияқты кітаптардың авторы.

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 4. Модерндік теориядан постмодерндік әлеуметтік теорияға дейін

Дәріс: 22. Модернизмнің классикалық теорияшылары

Энтони Гидденс Веберді және оның «темір торын», сонымен қатар, өзге де классикалық ойшылдардың еңбектерін талдай келе заманауи әлемді қуатты аяусыз күш деп бейнеледі. Нақтырақ айтқанда, ол бұл ұғымды модерн заманының алдыңғы қатарлы кезеңін – радикалды, жоғары немесе кейінгі модернизмді бейнелеу үшін қолданады. Осылайша, Гидденс постмодерн кезеңіне аяқ бастық деушілерге қарсы шыққанымен, болашақта постмодерннің бірқатар типтері болатынын айтады. Біз әлі де заманауи кезеңде өмір сүріп отырғанымызбен, Гидденстің көзқарасы бойынша, бүгінгі әлем классикалық әлеуметтану теорияшыларының әлемінен ерекшеленеді.

«Адам ағзасы секілді біртұтас, үлкен күшке ие, зымырап бара жатқан процестің белгілі бір деңгейдегі екпініне ілесе аламыз, бірақ ол кез келген сәтте бақылаудан шығып кету қаупін тудырып, күтпеген жағдайға ұшыратуы мүмкін. Қуатты аяусыз күш өзіне қарсы келгендерді басып, жаншып тастайды. Кейде қауіпсіз секілді көрінгенімен, біз болжамаған бағытқа қарай кілт бұрылуы ықтимал. Процесс барысы үнемі тар жол, тайғақ кешу емес, тіпті қуанышты сәттері де жиі болады, үміт отын да жаға алады. Алайда әзірге жаңа заман институттары сақталып отырғандықтан, біз ешқашан жол бойын немесе сапар қарқынын толық бақылай алмай жатамыз. Сондықтан біз үнемі өзімізді толық қауіпсіз ете алмаймыз, өйткені жол өтетін жердің тәуекелдік деңгейі әрқашан жоғары», – дейді Гидденс. Бұл жолдар Гидденсті заманауи әлемнің қуатты аяусыз күштерін қалай сипаттайтынын көрсетеді.

Заманауи кезең қуатты қатал күш түрінде өте динамикалы; бұл – өзгеріс қарқыны, ауқымы мен маңызы жағынан бұрынғы жүйелерге қарағанда күштірек, «шапшаң әлем». Гидденс бұл аяусыз күштің бір ғана жолмен жүрмейтінін айтты. Сонымен қатар ол бір ғана бөлімнен емес, бір-біріне қарама-қайшы және шиеленіскен әлденеше бөліктерден құралады. Қуатты аяусыз күш идеясы құрылымдық теориясымен, оның ішінде кеңістік пен уақыт түсінігімен, үйлесім тапқан. Juggernaut – уақыт және физикалық кеңістік бойында қозғалатын бейне. Соған қарамастан, бұл бейне Гидденс ерекше мән берген агенттің билігіне сәйкес келіп тұрған жоқ. Қуатты күшті бейнелеу модерн механизмдерінің оны басқаратын агенттерге қарағанда әлдеқайда күштірек болуынан көрінеді. Бұл мәселе Гидденстің таза теориялық жұмысында агенттікке жасалған екпін мен «біздің әлемді өзгерте алу қабілетімізге қарсы жүйелік процестердің басымдығын көрсететін» маңызды тарихи талдаудың арасында сәйкессіздік бар деген жалпы сынаумен сай келеді.

Модернизм және оның салдары

Гидденс модернизмді негізгі төрт институт арқылы анықтайды. Біріншіден, тұрпайы тауар өндірісі және капиталды жекеменшіктену, кедейлік, жалдамалы жұмыс күші және осы сипаттамалардан шығатын таптар жүйесі ретінде сипатталатын капитализм. Екіншіден, индустриализм – табиғаттың энергия көздерін және тауар өндірісі үшін құрал-жабдықтарды қолдану. Индустриализм жұмыс орнымен ғана шектелмейді және оған басқа да өлшемдер, атап айтқанда, «көлік, байланыс және тұрмыс» та әсер етеді.

Гидденстің модернизм туралы алғашқы екі теориясын толыққанды еңбек деуге келмейді. Үшіншісі, қадағалау қабілеті – бұл еңбегін Мишель Фуконың еңбектерінің негізінде жазды. Гидденс бұл еңбегінде: «Қадағалау дегеніміз – қол астыңдағы халықтың жүріс-тұрысын бақылау», – деп анықтама берген. Оның ойынша, қазіргі замандағы қадағалаудың соңғы өлшем бірлігі – әскери күш немесе күш көрсетуді тежеу десек, оның ішіне соғыс индустриясы да кіреді. Бұған қоса, Гидденс модернизмге жасаған талдауында, әсіресе макродеңгейдегі талдауында, ұлттық мемлекеттерге баса назар аударып, оларды осы дәуірге дейінгі қоғамның әлеуметтік сипатынан тіпті басқаша тұрғыда қарастырады.

Модернизм, Гидденстің құрылымдау теориясының үш маңызды аспектісі бойынша, қозғалыста көрсетіледі: арақашықтықты сақтау, ығыстыру және рефлексивтілік. Бірінші – уақыт пен кеңістіктің бөлінуі немесе арақашықтықтың сақталуы. Бұл бөлінудің ұлғаю процесі болғанымен, Гидденстің еңбегінің барлық аспектілері сияқты, бір ізді емес, ол – диалектикалық. Модернизмге дейінгі қоғамдарда уақыт барлық жағдайда кеңістікпен байланысты болып, уақыттың өлшенуі дәл болған емес; жаңарумен байланысты уақыт стандартталды, ал

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 4. Модерндік теориядан постмодерндік әлеуметтік теорияға дейін

Дәріс: 22. Модернизмнің классикалық теорияшылары

уақыт пен кеңістіктің арасындағы байланыс бұзылды. Осы мағынада уақыт пен кеңістіктің мағынасы «босап қалды»; ешқандай нақты уақыт немесе кеңістік артықшылыққа ие болған жоқ. Олар таза түрге айналды. Модернизмге дейінгі қоғамдарда кеңістік, негізінен алғанда, физикалық жанасумен анықталды және соның негізінде жергіліктендірілген кеңістік болады. Модернизмнің келуімен кеңістік біртіндеп орнынан ажырайды. Физикалық жанасу мүмкін емес және арақашықтықтың алшақтығына қарамастан, қарым-қатынас ықтимал бола бастайды.

Гидденстің ойынша, орын соғұрлым «фантазмагорлық» бола бастайды; яғни «жергілікті және біршама алыс жатқан әлеуметтік әсерлермен астасып, солардың көзқарасы тұрғысынан қалыптаса бастады... Жергілікті әсердің «көріну түрі» оның табиғатына сәйкес келмейтін қарым-қатынастарды жасырады».

Модернизмде уақыт пен кеңістік бір-бірінен бірқатар себептермен алыстап кетті. Біріншіден, қазіргі заманға дейінгі түрлермен салыстырғанда динамизммен ерекшеленетін және жергілікті, жаһандық тараптарды байланыстыруға қабілетті бюрократия мен ұлттық мемлекет сияқты рационалдандырылған ұйымдардың өсуі мұны мүмкін етеді. Екіншіден, модернизм әлемдік тарихтың радикалдық мәнімен байланыстырылады және қазіргіні қалыптастыру үшін тарихқа сүйенуі тиіс. Үшіншіден, мұндай арақатынастың сақталуы, Гидденстің ойынша, қазіргі заманғы қозғалыстың екінші қайнар көзі – ажыратудың алғышарты болып табылады.

Гидденстің айтуынша, ығыстыру өзіне әлеуметтік қатынастарды өзара әрекеттестіктің жергілікті аясынан «шығарып алу» және оларды анық емес уақыт аралықтары арқылы қайтадан құрылымдауды қамтиды. Модерн қоғамында маңызды рөл атқаратын ығыстырып шығару механизмдерінің екі типі бар. Екеуі де «абстракті жүйелер» тақырыбына кіреді.

Бірінші – неғұрлым атақтысы ақша болып табылатын символикалық жетондар. Ақша уақыт-кеңістіктің арақашықтығын сақтауға мүмкіндік береді. Біз уақыт пен кеңістік арқылы өзімізден алшақ тұрғандармен байланыса аламыз.

Екінші – «біз өмір сүріп отырған материалдық және әлеуметтік ортаның үлкен бөлігін ұйымдастыратын техникалық жетістіктер жүйесі немесе кәсіби білімдер жүйесі» арқылы анықталатын эксперттік жүйелер. Неғұрлым анық эксперттік жүйелер заңгер, дәрігер сияқты мамандарды қызықтыратын болса, онда біздің автокөліктер, үйлер сияқты күнделікті құбылыстар эксперттік жүйелер арқылы жасалады. Олар уақыт пен кеңістіктің өнімділігіне кепілдік береді. Уақыттық және кеңістіктік үлкен арақашықтықтарға негізделген абстрактілі жүйелерге тәуелді қазіргі қоғамда сенімнің рөлі өте маңызды. Сенімділіктің қажеттілігі осы арақашықтықтардың сақталуымен байланысты. Гидденстің айтуы бойынша, «Біз үшін ылғи да тікелей көз алдымызда тұратындарға және іс-әрекеттерін тікелей бақылауға болатындарға сенудің қажеттілігі жоқ».

«Уақыт және кеңістік тұрғысынан алғанда, арақашықтықтың ұлғаюы нәтижесінде бізде әлеуметтік құбылыстар туралы толық мәлімет болмаған жағдайда сенім қажет болады». Сенім – «алынған мәліметтер жиынтығы мен оқиғаларға қатысты адамның немесе жүйенің сенімділігіне, олардың адалдығына немесе басқаның махаббатына, абстрактілік принциптерінің дұрыстығына шүбә келтірмеушілік». Сенім, тұтасымен алып қарағанда, қазіргі қоғамда ғана емес, сонымен қатар қазіргі әлемде ажырату үшін қызмет ететін символикалық белгілерге және эксперттік жүйелерге қатысы да маңызды. Мысалы, ақша экономикасы мен құқық жүйесі жұмыс істеу үшін адамдар оларға сенуі тиіс.

Модернизмнің үшінші сипаттамасы – оның рефлексивтігі. Рефлексивтік Гидденстің көзқарасы бойынша және оның құрылымдау теориясының фундаменталдық сипаты болып табылғанымен, «әлеуметтік тәжірибелер ұдайы зерттеліп, осы тәжірибелерге қатысты және олардың сипатын түбегейлі өзгертетін мәліметтердің түсуіне байланысты реформаланып отырады. Қазіргі әлемде ой-толғаулар еркіндігі, тіпті бейнелік тұрғыдан да, бізді екіұштылық сезімде қалдырады. Одан да зоры, бұл екі есе интерпретациялау мәселесінің орын алуы әлеуметтік әлемді эксперттердің ережеге сай өзгерту процесіне алып келеді. Модернизмде өмірдің ығыстырушылық сипаты бірқатар оғаш мәселелерді тудырады. Олардың бірі тұтасымен абстрактілік және соның ішінде эксперттік жүйелерге сенімнің қажеттілігін көрсетеді. Өзінің күмән туғызатын бір теңеуінде Гидденс балаларды балалықтың әлеуметтенуі кезеңіндегі сенім «мөлшерімен» «егілгендер» ретінде қарастырады. Әлеуметтенудің бұл аспектісі адамдарды «қорғаныс қабатымен» қамтамасыз ету арқылы, ересек жасқа келгенде олардың жетілуі

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 4. Модерндік теориядан постмодерндік әлеуметтік теорияға дейін

Дәріс: 22. Модернизмнің классикалық теорияшылары

есебінен онтологиялық қауіпсіздік пен сенім өлшемімен қамтамасыз ететінін көрсетеді. Бұл сенім, ережеге сай, күнделікті өмірде кездесетін процедуралар сериясы арқылы бекітіледі. Алайда жаңарумен байланысты қалыптасып, барлық уақытта біздің сенімімізге қауіп төндіріп, жаппай онтологиялық қорғансыздыққа әкелетін жаңа және қауіпті тәуекелдер бар. Гидденстің көзқарасы бойынша, ығыстыру механизмі түрлі салаларда қауіпсіздікті қамтамасыз еткенімен, олар ерекше «тәуекелдер көрінісін» қалыптастырды. Тәуекел қарқыны бойынша жаһандық және кенеттен болатын оқиғалар, мысалы ядролық соғыс біздің бәрімізді өлтіруі мүмкін, өйткені бүкіл әлемде көптеген адамды қамтуда, атап айтқанда, бүкіл әлемдік еңбек бөлінісіндегі өзгерістер т.б. Содан соң біздің материалдық дүниені басқарудағы күш-жігерімізге қатысты тәуекелдер де бар. Сонымен қатар олар жаһандық инвестициялық нарықтар сияқты институттық тәуекел орталарын жасауға да тікелей байланысты. Адамдар қауіп-қатер туралы көбірек біледі, ал діндер мен әдет-ғұрып – бұл қауіп-қатерлерді нақты өзгерте алатынына сенудің жолдары. Демек, қалың көпшілік бетпе-бет келетін тәуекелдер туралы біледі. Эксперттік жүйелердің бұл тәуекелдерді жеңу қабілеті шектеулі. Дәл осы тәуекелдер қазіргі заманды тежеусіз жойқын күшпен толықтырып, соның кесірінен біздің бойымызды онтологиялық сенімсіздіктер билейді.

Не болды? Біз неліктен модернизмнің қуатты күшінен шет қалудың жағымсыз салдарынан зардап шегеміз? Гидденс оған бірқатар себептерді көрсетеді. Біріншіден, модерн әлеміндегі дизайнның жеткіліксіздігі; оның элементтерін жобалаған адамның қателік жасауы. Екінші, оператордың бас тартуы; мәселе – дизайнерлерде емес, заманауи әлемді басқаратындарда.

Гидденс алдын ала болжанбаған салдар мен әлеуметтік білімнің рефлексивтігі жөніндегі осы екі факторға айрықша мән береді, яғни іс-әрекеттердің салдарын толық болжау жүйе үшін мүмкін емес және жаңа білім жүйені жаңа бағыттарға бұруда. Осы себептерге байланысты біз қуатты күшті, яғни модерн әлемін толық бақылай алмаймыз. Алайда Гидденс бас тартудың орнына утопиялық реализмнің қарама-қайшы жолдарын ұсынады, демек модерн әлеміндегі утопиялық идеалдар мен шын өмір арасынан теңгерім іздейді. Ол сонымен қатар қазіргі әлемнің бірқатар тәуекелдерімен күресуде әлеуметтік қозғалыстардың рөліне үлкен мән беріп, бізге бұл тәуекелдерді азайтудың жолдарын көрсетеді.

Гидденстің ымырашылдық саяси позицияны іздеуге талпынған әрекеті оның кейініректегі «Солға және оңға: радикалдық саясаттың болашағы» деп аталатын кітаптарының бірінің атауынан көрінеді. Саяси позициялардың жойылуымен бірге, Гидденс қоғамдық өмірдегі зорлық пен күш көрсету, тәуелді билік, қоршаған ортаның ластануы, кедейлік мәселесін шешуде утопиялық реализмге негізделген «радикалдық саясатты» ұсынады. Гидденстің саяси позициясы, ең болмағанда, капитализмнің кейбір аспектілерін қабылдауды және социализмнің көптеген аспектілерінен бас тартуды көздейді. Осылайша, Гидденс өте күрделі және тар саяси соқпақтан жол табуға тырысады.

Модернге деген көзқарасын қарасақ, Гидденс постмодернді жақтай ма? Ол, бір жағынан, әдетте постмодернмен байланыстыратын тұжырымдардың көпшілігін жоққа шығарады. Мысалы, жүйелі білімнің жоқтығы, Гидденстің ойынша, «интеллектуалдық іс-әрекеттен тұтастай бас тартуға» алып келеді. Гидденс біздің модернизмнің жоғары кезеңінде өмір сүріп жатқанымызды көріп тұрып, постмодерн туралы түсінік алуға мүмкіндік барын айтады. Мұндай әлем, оның ойынша, постдефициттік жүйе сипатында көп қабатты демократиялығымен, демилитаризациямен және гуманистік технологиялармен айқындалады. Соған қарамастан, постмодерндік сипаттамалардың бәрін айтпағанда, әлем қандай да бір бағытқа қарай қозғалатынына ешкім кепілдік бере алмайды. Дегенмен осындай жайттар, Гидденстің ойынша, рефлекторлық түрде көмек көрсетуде ерекше рөл атқарады.

Модернизм және бірегейлік

Гидденс модерн әлемінің рефлекссті сипатына назар аударып, «модернизм рефлексінің сыры өзіндік мәннің ядросында; ...өзіндік мәннің рефлексиялы сипатына ие болады» дейтін түсініктермен келіспей, «өзіндік мәннің өзі де рефлексияға ұшырап, өзгеріп, қалыптасып отырады» деген, яғни адам өзіндік мәнді жасағаны және оған ие болғаны үшін ғана жауапты емес, адамның жауапкершілігі үздіксіз және жан-жақты болады. Өзіндік мән өзін-өзі танудан

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 4. Модерндік теориядан постмодерндік әлеуметтік теорияға дейін

Дәріс: 22. Модернизмнің классикалық теорияшылары

және әлеуметтік жақын қарым-қатынастың дамуынан пайда болады. Модерн әлемінде адамның тәні «әлеуметтік өмірдің рефлексиялы құрылымына еніп кетеді». Демек, біз өзіміздің өзіндік мәніміздің құрылымына ғана емес, (тиісінше) тәніміз үшін де жауаптымыз. Өзіндік мәнді рефлексиялы жолмен жасау және оған ие болуда басты рөл тәннің пайда болуы, әртүрлі жағдайлар мен орындардағы соған сәйкес жүріс-тұрысқа тиесілі.

Адамның тәні дене мүшелерін қалыптастырып қана қоймай, өзіндік рефлексияға әкеліп соғатын, сондай-ақ жалпы модернизмнің рефлексиялығына ұшырататын әртүрлі «режимдердің» де ықпалына ұшырайды. Мысалы, диетаның, кітаптың, косметикалық хирургия сияқты. Модерн әлемінде тән мен өзіндік мән туралы көп ойлайтынымыз да соның әсері. Модерн әлемінде «тәжірибені байланыстыру» немесе «қарапайым өмірді ақымақтық, қылмыс, сырқат, ажал, сексуалды тартымдылық, табиғилық сияқты құбылыстардан бөліп тұратын астарлы байланысқан процестер» бар (Гидденс). Мұндай байланыс күнделікті өмірдегі абстракті жүйелердің рөлінің өсуінің нәтижесінде пайда болған. Бұл байланыс біздің онтологиялық қауіпсіздігімізді күшейтсе де, «әлеуметтік өмірді, адамзаттың моральды дилеммасын басты орынға қоятын фундаменталды экзистенциалды сұрақтардан алыстатады».

Модернизмді негативті де, позитивті де дамуға себеп болған семсер сияқты десек, Гидденс сол модернизмді «жеке тұлғаның мәнсіздігіне төнген қауіп» дейді. Бұл жерде кез келген мәнді ұғым күнделікті өмірден ажырап қалған; мәнін жоғалтқан. Дегенмен диалектикалық тұрғыдан, өзіндік рефлексия сол мәнін жоғалтқан нәрсенің қайта қалпына келуіне жол ашуы тиіс. Бұл орайда Гидденс адамзат «ұжымдық деңгейде және күнделікті өмірде моральды/ экзистенциалды сұрақтар басты рөлге қайта ие болатын» әлемге аяқ басты дейді. Ойынша ойынша, модерннен кейінгі әлем – «моральға қайта келу» әлемі. Бір-бірімен байланысып жатқан басты мораль мен экзистенциалды сұрақтар, кейінгі модерн дәуірінің өзіндік рефлексиясында орын алуы тиіс әлеуметте басты рөлге шығады.

Модернизм және интимдік

Ол осы тақырыптардың көпшілігін «Интимдік трансформациясы» еңбегінде көтереді. Бұл жұмыста ол жақындықтың қазіргі уақыттағы өзгерістеріне назар аударады. Гидденс заманауи әлем туралы ой-пікірінің маңызды бір тұжырымдамасы – таза қатынастар туралы былай түйіндейді: «Әр адамның басқа адаммен жасайтын тұрақты қарым-қатынасының әлеуметтік қатынастарда оның өзі үшін жасалуын көрсететін ситуацияға алып келетінін және екі тараптың әрқайсысына бұны жалғастыру одан жеткілікті қанағат алуды қамтамасыз ету үшін ғана жалғасатынын көрсетеді». Шынайы сезімге негізделген қарым-қатынас теңдік тұрғысынан жыныстық-эмоциялы қарым-қатынасты сипаттайды. Ішкі қарым-қатынастардың демократияландырылуы тұтасымен жеке тұлғалық қатынастардың ғана емес, макроинституттық тәртіпті демократияландыруға әкелуі мүмкін. Әйелдер «заманауи эмоциялық революционерлер» бастаманы қолға алған және ерлер «артта қалған» кездегі жақын қарым-қатынастар сипатының өзгеруінің жалпы қоғам үшін революциялық салдары бар.

Модерн әлемінде интимдік пен сексуалдық секвестрлендірілген. Дегенмен олардың дәстүрлі қоғамдарда өзара жақындықтан мағыналық тұрғыда алшақтатылғанына қарамастан, бұл да репрессияның бір түрі болып табылады. Нәзік қарым-қатынас жасау үшін рефлексиялық күш-жігер моральдық және этикалық мәселелерден бөлек контексте жүзеге асырылуы керек. Дегенмен бұл заманауи шараның қысымға ұшырауы адамдардың, әсіресе әйелдердің өзін-өзі және басқаларды рефлексивті қалыптастыруға тырысуымен байланысты. Осылайша, Гидденс сексуалдық тұрғыдан еркіндік алуға немесе плюрализмге қатысты емес, керісінше, жыныстық қарым-қатынастарда қазірдің өзінде жақсы жүріп жатқандай көрінетін маңызды этикалық және адамгершілік өзгерістерге қатысты пікір таластырады.

«Бізге одан әрі өріс алатын эмансипация бағдарламасы үшін саяси революцияларды күтудің қажеті жоқ және мұндай революция ештеңеге көмектеспейді де. Революциялық процестер қазірдің өзінде жеке өмірдің инфрақұрылымында жақсы жүріп жатыр. Интимдік қысымның трансформациясы психикалық, сондай-ақ әлеуметтік және «төменнен жоғарыға»

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 4. Модерндік теориядан постмодерндік әлеуметтік теорияға дейін

Дәріс: 22. Модернизмнің классикалық теорияшылары

ауысып жатқан осындай өзгерістерге басқа көпшілік, институттар арқылы потенциалды түрде тармақталуы мүмкін. Сексуалдық эмансипация, оның ойынша, қоғамдық өмірдің кең ауқымды эмоциялық қайта ұйымдастырылуының құралы болуы ықтимал».

Қоғамдағы тәуекелдер

Гидденстің айтуынша, «Модернизм – тәуекел мәдениеті қалыптасқан кезең. Бұл әлеуметтік өмір өзінің табиғаты бойынша бұрынғыға қарағанда анағұрлым қауіпті; көптеген адамдар үшін бұл олай емес. Керісінше, тәуекел тұжырымдамасы әлеуметтік әлемді ұйымдастырушы акторлар мен техникалық мамандар үшін түбегейлі ұғымға айналуға айналуда. Қазіргі заман өмірдің белгілі бір жақтары мен тәсілдерінің жалпы қауіпін азайтады, сонымен бірге бұрынғы кезеңдерде белгілі бір деңгейде немесе толық белгісіз жаңа тәуекелдер өлшемін енгізеді». Бұл пікірталас тұрғысынан Ульрих Бек жұмысының субтитрі өте маңызды. Өйткені Бек те, Гидденс сияқты, постмодерн дәуіріне ауысқанымыз туралы түсінікті жоққа шығарады.

Бектің пікірінше, модернизмнің жаңа түрінде өмір сүруді жалғастырып отырмыз. Оның алдыңғы «классикалық» кезеңі өнеркәсіптік қоғаммен байланысты болса, онда жаңа заманауи қоғам мен оның технологиялары тәуекел қоғамымен байланысты. Біз әлі тәуекел қоғамы деңгейіне жетпесек те, индустриалдық қоғамда ғана өмір сүріп жатқан жоқпыз, яғни қазіргі әлемде екеуінің де элементтері бар дейді ол. Шын мәнінде, тәуекел қоғамын индустриялық қоғамның бір түрі ретінде қарастыруға болады, себебі бұл тәуекелдердің көбі өнеркәсіпке тән.

«Жаңғыру XIX ғасырда феодалдық қоғамның құрылымын бұзып, индустриалдық қоғамды қалыптастырғаны сияқты, бүгінде жаңғыру индустриалдық қоғамды ығыстырып, соның нәтижесінде тағы да бір заманауи қоғам пайда болды... Бұл кітаптың тезисі: біз – модернизмнің аяқталуының емес, модернизмнің, яғни оның классикалық өнеркәсіптік дизайнының шегінен шығатын модернизмнің басталуының куәгерлеріміз». «Осы жаңа заман деген не? Ал онымен бірге ілесіп жүретін тәуекел қоғамы қандай?» деген сұрақ туындайды.

Бек жаңаны және жаңадан пайда болып келе жатқан форманы рефлексивті модернизм дейді. Батыста индивидуализация процесі жүруде, яғни агенттер құрылымдық шектеулерден неғұрлым еркін болса, нәтижесінде рефлексивті түрде өздерін ғана емес, сонымен қатар өздері өмір сүріп отырған қоғамды да жасауға соғұрлым қабілеттірек болып отыр. Мысалы, таптық ситуацияны анықтаудың орнына, адамдар азды-көпті дербес әрекет етеді. Өз құқығы өзіне берілген адамдар рефлексивті болуға мәжбүр болды. Бек осындай әлемдегі әлеуметтік қарым-қатынастар мысалында рефлексивтіктің маңыздылығын көрсетіп, «жаңадан құрылған әлеуметтік қарым-қатынастар мен әлеуметтік желілер қазір жеке-дара таңдалуы керек; әлеуметтік байланыстар рефлексивті сипатқа ие болғандықтан, бекітіліп, қолдауға ие болып, жеке адамдар арқылы ылғи жаңарып отырады», – дейді.

Ол модерн заманындағы және классикалық индустриалдық қоғамнан, индустриялық қоғамның көптеген сипаттамаларын өз бойында сақтаған, соған қарамастан, өзінің алдыңғы ізашарынан айырмашылығы бар тәуекел қоғамға өтудегі үзілісті көреді. Классикалық модерн заманының басты мәселесі – байлық және оны барынша біркелкі етіп қалай бөлуге болатыны. Озық модерндік қоғамдағы басты мәселе – тәуекел және оны қалайша болдырмау, азайту немесе бағыттау мәселесі. Классикалық модерн заманында идеал теңдік болса, озық модерн заманында – қауіпсіздік мәселесі. Классикалық модерн заманындағы адамдар теңдіктің жағымды мақсаттарын іздеу арқылы ынтымақтастыққа қол жеткізсе, озық модерн заманында осы ынтымақтастыққа қол жеткізу, негізінен, негативті және қауіптерден құтылу үшін қорғану мақсатында жүзеге асырылады.

Тәуекелдердің туындауы

Заманауи қоғамдағы тәуекелдер, негізінен, байлық көздерінен шығып жатыр. Атап айтқанда, өнеркәсіп және оның жанама әсерлері қоғамға, жаһандану нәтижесінде тұтас әлемге

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 4. Модерндік теориядан постмодерндік әлеуметтік теорияға дейін

Дәріс: 22. Модернизмнің классикалық теорияшылары

қауіп төндіріп, тіпті өлімге дейін апаратын жағдай тудыруда. Уақыт пен кеңістік ұғымдарын пайдалану арқылы, Бек осы заманауи тәуекелдердің орынмен немесе уақытпен шектелмейтінін көрсетеді, яғни бір географиялық орындағы ядролық апат көптеген басқа елдерге және ядролық апат генетикалық күшке ие болып, болашақ ұрпаққа да әсерін тигізуі мүмкін. Әлеуметтік тап индустриалдық қоғамда негізгі орынға ие болса, онда тәуекел қоғамда фундаменталдық мағынаға ие болады, ал тәуекел және тап өзара байланысты емес.

Бек былай дейді: «Тәуекелдердің бөліну тарихынан мәлім, байлық тәрізді, олар таптық үлгіге негізделеді, тек керісінше: байлық жоғарыда жинақталады, төмендегілер тәуекелге барады. Осы дәрежеде тәуекелдер таптық қоғамды күшейтпесе, жоймайтынға ұқсайды. Кедейлік тәуекелге көп баруға итермелейді. Керісінше, байлар табыстылық, билік және білім негізінде одан қауіпсіздік пен еркіндік алуы мүмкін».

Әлеуметтік таптар үшін дұрыс нәрсе – халық үшін де дұрыс, яғни қаншалықты мүмкін болуына қарай, негізінен, кедей елдер көбірек бас тигеді, ал бай елдер көптеген тәуекелдерді кейін ығыстыра тұруға қабілетті. Сонымен қатар бай елдер өздері жасаған, тәуекелдердің туындауын болдырмауға немесе туындағаннан кейінгі жағымсыз салдарларды жоюға көмектесетін технологияларды өндіру және сату арқылы өздері пайда көреді. Дегенмен бай адамдар да, оларды тудыратын елдер де қауіптен қиналмайды. Бұл тұрғыда Бек «Бумеранг әсерін» талқыға салып, тәуекелдің жанама әсерінің «тіпті өндіріс орталықтарына да тиетінін» айтады. Жаңғырту агенттері өздері жасап және пайдасын көретін қауіп-қатерлердің иірімінде өздері қалады».

Тәуекелдермен бетпе-бет

Озық модернизация тәуекелдерді туындатса да, ол сондай-ақ өзіне-өзі және одан туындаған қауіп-қатерге күмән келтіретін рефлексиялықты тудырады. Шын мәнінде, тәуекелдерден жиі зардап шеккен адамдардың өздері де осы туралы ойлай бастайды. Олардың адамдарға тигізетін салдары туралы мәліметтерді жинайды. Озық модерн заманы мен оның қауіп-қатерлеріне күмәнмен қарайтын эксперттерге айналады. Мұны ішінара жасағандықтан, өздері үшін жасайтын ғалымдарға сене алмайды. Шынында да, Бек ғалымдардың қауіпті қоғам құру және оны қамтамасыз етудегі рөліне ызаланып: «Ғалым адамдар табиғаттың жаһандық ластануының қорғаушысы болды. Бұл тұрғыда көптеген салаларда, ғылымда тәуекелге киліккендер олардың рационалдық тарихи беделін байқап білу орнына, ысырапқа жол берді деп айту асыра сілтегендік емес», – деді.

Классикалық индустриалдық қоғамда табиғат пен қоғам бөлінді, алайда озық индустриалды қоғамда табиғат пен қоғам өзара тығыз байланысқан, яғни қоғамдағы өзгерістер көбінесе табиғи ортаға ықпал етеді, ал бұл өзгерістер, өз кезегінде, оған әсерін тигізеді. Мәселен, Бектің айтуынша, бүгінгі күні «табиғат дегеніміз – қоғам, ал қоғам дегеніміз – табиғат». Осылайша, табиғат саясатқа айналды, соның салдарынан жаратылыстану ғалымдары, әлеуметтанушылар сияқты, өз жұмыстарын саясатқа айналдырды.

Саясаттың дәстүрлі саласы, үкімет билікті жоғалтып, негізгі тәуекелдер, Бек «субсаясат» деп атап көрсеткен ірі компаниялардан, ғылыми зертханалардан және басқалардан туындайды. Дәл осы шағын саяси жүйеде «жаңа қоғамның құрылымдары парламенттік жүйеден тыс, оған қарсы емес, жай ғана оны елемей, прогрестің білімге деген түпкілікті мақсаттарын жүзеге асырады». Бұл «саясаттың шеттетілуі» деп аталады, яғни саясатпен орталық үкімет айналыспайды, ол көп жағдайда әртүрлі шағын топтар мен жеке тұлғалардың провинциясына айналады. Бұл шағын топтар мен жеке тұлғалар орталық үкіметке қарағанда, рефлексивті және сыни ойлай алады, олардың озық модерн заманына байланысты қалыптасқан тәуекелдермен күресуге мүмкіндіктері бар. Осылайша, Бектің пікірінше, диалектикалық озық модернизация теңдесі жоқ тәуекелдер және олармен күресу үшін бұрын-соңды болмаған диалектикалық күш-жігерді қалыптастырды.